

sol' nad zlato

*minerálny prameň jódo-brómovej
slanej vody v Oravskej Polhore:
solivar, kúpele, odparovanie soli*

INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA

EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA

SPOLOČNE BEZ HRANÍC

ŽILINSKÝ
SAMOSPRÁVNÝ
KRAJ

FOND MALÝCH PROJEKTOV

Sol' nad zlato

**minerálny prameň jódo-brómovej slanej vody
v Oravskej Polhore: solivar, kúpele, odparovanie soli**

Autorský kolektív:

Bc. Tomáš Vorčák
Anton Kutliak

Vydala:

Obec Oravská Polhora

Grafické spracovanie:

Mgr.art. Daniela Kubíková

Fotografie:

Oravské Múzeum Etnografie Námestovo - Martin Rusnák

Prvé vydanie

INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA

**EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA**

SPOLOČNE BEZ HRANÍC

FOND MALÝCH PROJEKTOV

Obec
Oravská Polhora

Obec
Kašava

„Polhorská sol“

predslov

Lokalita slaných prameňov v Oravskej Polhore, v časti Slaná voda, vyvolávala záujem obyvateľov, regionálnych (župných) i kráľovských uhorských úradov od samých počiatkov novodobého osídlenia tejto oblasti Oravy. Primárnym bodom záujmu bola spočiatku soľ, jej využitie v bežnom živote ale aj pokusy o jej ťažbu. Až v polovici 19.storočia bola zameraná pozornosť na kúpeľníctvo, ktoré však v našej obci pretrvalo len zopár desaťročí. Keďže sa v 20.storočí už nepodarilo obnoviť niekdajšie kúpele, tak sa pozornosť upriamila opäťovne na soľ. Tento raz na jej odparovanie, no určitá forma takéhoto získavania soli bola známa aj našim predkom po dobu celých stáročí. Tak či onak, všetky zámery na využívanie bohatstva polhorskej soli skončili v tomto drevenom objekte v 70-tych rokoch 20.storočia.

Drevená budova s odparovňou soli, 1970

Kráľovský solný monopol

So soľou ako vzácnou a užitočnou surovinou spájal svoje výsostné práva uhorský panovník, reguloval sa jej dovoz zo zahraničia a zároveň kráľ využíval svoje regálne právo ťažby a obchodovania so soľou z vlastných nálezísk. No o soľ mali záujem aj páni Oravského hradu, Turzovci, a v neposlednom rade aj obyvatelia žijúci v oblasti slaných prameňov, ktorí ju využívali pri varení jedál, pečení chleba, či ako doplnok stravy pre dobytok, čím vlastne porušovali kráľovský solný monopol.

V roku 1550 vysliela uhorský panovník do oblasti pod Babou horou dvoch odborníkov Andreasa Kraiseru a Jozefa Milawera z Hallstattu, aby preskúmali tamojšie solné pramene. Súčasťou ich správy bola aj mapa s najstarším známym zobrazením horného Uhorska. Z ich správy vyplýva, že už v tej dobe bol v okolí Polhory známy prameň slanej vody.¹

Turzovci a solivar

Rod Turzovcov zohral dôležitú úlohu pri rozvoji a osídľovaní Oravy. V roku 1556 získava František Turzo do svojej správy Oravský hrad s panstvom, teda aj územie, kde vyrastie dnešná Oravská Polhora.² Tento oravský zemepán vraj nechal pri polhorskom prameni vybudovať solivar za účelom získavania soli formou jej odparovania (varenia), no po

Liečebný a ubytovací dom v kúpeľoch, 1905

krátkej dobe ho uzavreli kvôli nerentabilnosti. Jeho vnuk Imrich Turzo sa snažil po roku 1617, ako nový oravský župan, obnoviť prevádzku solivaru, napokon však svoj zámer nerealizoval.

No nariadil varením odpariť veľké množstvo soli z polhorskeho prameňa a odviesť ju na Oravský hrad. Táto číro-biela soľ bola ešte dlho používaná hradnými kuchármi pri príprave jedál.³ Táto odparovacia činnosť vzbudila pozornosť aj u kráľovských úradov.

Keďže pretrvávalo nezákonné – z pohľadu kráľa – využívanie soli z týchto vzácných prameňov, tak boli k nám posielané kráľovské komisie za účelom objasnenia situácie a výskumu minerálnych prameňov. Tak prišiel do Polhory aj Georg Vernich (1630), vraj pri Polhore našiel sedem prameňov slanej vody.⁴ O rok neskôr ho nasledovala ďalšia komisia, ktorá našla v blízkosti prameňov štyri či päť šachtíc obložených drevom a urobila aj skúšky s odparovaním soli, no so slabými výsledkami.⁵

Pokusy o ťažbu soli

V dôsledku zložitej vnútropolitckej situácie v Uhorsku upadá od polovice 17. storočia záujem na odparovaní soli (solivar) v Polhore. A o storočie neskôr už bola upriamená pozornosť na ťažbu kamennej soli. V polovici 18. storočia, z iniciatívy Oravského komposesorátu a so súhlasom kráľovských orgánov, k nám prichádzajú odborníci zo Solivaru pri Prešove – vrchný solný banský majster Jozef Gemerka a inšpektor salín Martin Piller.⁶ Ich úlohou bolo

vybudovanie baní na soľ v blízkosti minerálnych prameňov.

Napokon sa ukázalo, že takáto banská ťažba by bola príliš nákladná v porovnaní s množstvom vyťaženej soli. A tak boli kutacie práce po čase zastavené a bane zničené. K obnove banskej činnosti došlo po roku 1800, kedy štátna správa znovu prejavila záujem o ťažbu soli. Boli vybudované šachty, štôlna a iné zariadenia potrebné k ťažbe. Avšak pre malý výnos soli boli v roku 1806 šachty zatopené, aby ich nemohli využívať ľudia tu žijúci.⁷ Týmto sa vlastne uzavrela kapitola ťažobných pokusov u nás, v budúcnosti sa soľ získavala už len formou odparovania.

Odparovanie soli a liečebné pokusy

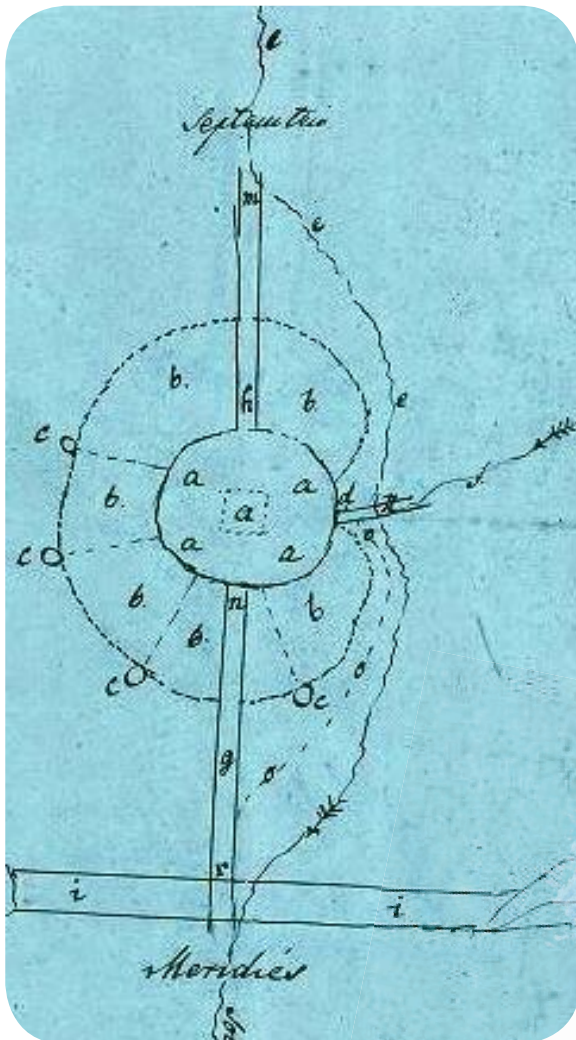
V roku 1852 prejavila štátna správa záujem o odparovanie soli pri Polhore. No preukázalo sa, že by sa takéto varenie soli z tohto minerálneho prameňa žiadnym spôsobom nevyplatilo z ekonomického hľadiska.⁸ Chmelík vo svojej záverečnej správe ku geologickému výskumu polhorských kúpeľov z roku 1958 uvádza, že „asi od roku 1853 bola k polhorskej slanej vode znovu zameraná pozornosť, nie však z hľadiska dobývania soli ale z hľadiska liečebno-kúpeľného,⁹ čiže prebiehali prvé úspešné liečebné pokusy s minerálnou vodou.¹⁰ Za oficiálny vznik samotných kúpeľov však považujeme až roky 1863 - 1864.

Už slovenský polyhistor Matej Bel v prvej polovici 18.storočia zaznamenáva vo svojom diele

venovanom dejinám Oravy, že vodou z týchto prameňov miestni ľudia úspešne liečili niektoré choroby, hlavne ochorenia strumy (hrvoľa).¹¹ No až v 19.storočí bola táto minerálna voda podrobená rozsiahlejším chemickým rozborom.

Chemické rozbor vody

V roku 1843 univerzitný profesor vo Viedni Ludwig Tognio skúmal chemický rozbor slanej vody v Polhore. Z jeho analýz vyplynulo, že voda obsahuje až 7% chloridu sodného (chlornatrium) a ostatné minerály určil len kvalitatívne. Na základe svojho bádania zistil, že v polhorskej minerálnej vode bola prítomnosť chloridu vápenatého, chloridu horečnatého, kyslého uhličitanu vápenatého, kyslého uhličitanu horečnatého, kyseliny uhličitej, kyslíčnikov železa, síranu sodného, síranu vápenatého, jódu, brómu a kremitej hlinky.¹² Jeho výskumy ešte nevedli k vyhláseniu polhorskej slanej vody za liečivú. K tomuto rozhodnutiu došlo až v roku 1856, no o liečebných pokusoch v Polhore sa šírili správy už predtým.

Mapa zakreslenia slaných prameňov, 1825.
Zdroj: hungaricana.hu

Slovenské noviny z 12.novembra 1857 opisujú ďalšiu analýzu polhorskej slanej vody, vykonanú v roku 1856 univerzitným profesorom vo Viedni A.Thunom, a medzi inými zdôrazňujú, že „na vyšší rozkaz lekárskeho vyslanectva došlo minulý rok (1856) ku skúškam tejto vody, ktoré preukázali, že ona znamenitú liečivu moc má. Obecný ľud tam húfne chodí a sám sa povestnou vodou lieči. Máme príklady, že mnohí v suchotinách už na pokraji hrobu postavení ľudia, pitím tejto vody ozdraveli. Hrvoľe na hrdle prikladáním blata a tejto vody celkom miznú.“¹³ Ďalej tento novinový príspevok prirovnáva polhorskú vodu svojimi vlastnosťami k svetoznámych horo-rakúskym kúpeľom Ischl. Záverom sa zamýšľa nad možnosťou výstavby kúpeľov v Polhore, zdôrazňujúc, že súčasný majiteľ pozemku – polhorský richtár Ján Pienčák – nedisponuje potrebnými finančnými prostriedkami na ich výstavbu.

V roku 1903 zverejnili Liptovsko-Oravské Noviny príspevok od anonyma z Polhory, kde opisuje svoju obec. Medzi inými sa venuje, už v tej dobe existujúcim kúpeľom.

V Polhore teda už v tej dobe prebiehalo varenie soli (odparovanie) i prvé liečebné pokusy s touto slanou vodou. No kúpele oficiálne neexistovali. Preto bola v roku 1856 polhorská minerálna voda opätovne preskúmaná profesorom A.Thunom.

A tento proces prebehol pomerne rýchlo. Najprv dostala Civilná a vojenská správa v Budíne informáciu o tom, že sa v Polhore nachádzajú slané pramene a ľud ich využíva na liečenie.

Úvodom júla bol poslaný do Polhory lekár A.Thun, o výsledkoch jeho výskumu boli príslušné úrady informované už koncom júla 1856. Voda tak bola uznaná za liečivú.¹⁴ Nevyhnutný predpoklad pre vybudovanie kúpeľov tak bol splnený.

*Laujímavý je príbeh,
ako sa vraj (medzi inými) prišlo na liečivosť polhorskej
minerálnej vody - v tom čase ešte vyvierala voda voľne na
povrch, vytvárajúc kaluže: „Pienčák mal pastiera, neboráka,
celkom chorého, pokrčeného, tento sa kúpaval v tejto mláke,
a hľa, na div tento miserák sa vyrovnal, ozdravel, ľudia
sa tomu nemálo čudovali, kým neprišli na to.“¹⁵*

Pohľad na kúpele po roku 1910

Slaná voda v polovici 19.storočia, turistika

Už v polovici 19.storočia dochádza k rozvoju lokality Slaná voda, kde neskôr vzniknú kúpele. Objavujú sa tu budovy zamerané na turistiku, teda hostinec a budova slúžiaca ubytovacím účelom.

V roku 1847 sa stáva richtárom Polhory Ján Vorčák starší.¹⁶ Pred ním zastávali richtársky post členovia rodu Talaga, a síce Ján Talaga (1826-1836, 1844-1845) a Pavol Janičák-Talaga (1846).¹⁷ V roku 1857 sa stáva richtárom obce Ján Pienčák, budúci spoluzakladateľ kúpeľov. Práve tieto tri rody zohrávali dôležitú rolu pri rozvoji Slanej vody v jej predkúpeľnom období.

V 50-tych rokoch 19. storočia nachádzame na Slanej vode manželský pár Jána Vorčáka mladšieho s Helenou Talagovou (Mrdjak).¹⁸ Ján Vorčák mladší bol synom richtára Jána Vorčáka staršieho, neskôr sa sám stáva notárom i richtárom obce. Na Slanej vode prevádzkoval hostinec a zrejme aj odparovňu soli.

Ďalej na Slanej vode pôsobil aj Jozef Talaga (Mrdjak) s manželkou Máriou Zoššákovou,¹⁹ v budove pod popisným číslom 270 ponúkali ubytovacie služby.²⁰ Potom ako majetkovo-právne prebral kúpele František Skyčák postupne zo Slanej vody odchádzajú všetky rodiny tu bývajúce pred ich vznikom. Zmienené dve rodiny odchádzajú na Talagovu ralu do Polhory.

V tesnej blízkosti nehnuteľnosti richtára Jána Pienčáka, na ktorej neskôr vznikajú kúpele, nachádzame nehnuteľnosť patriacu richtárovi Jánovi Vorčákovi staršiemu a jeho nevlastnému bratovi Andrejovi Pardenkovi (Pardenek-Vorčák). Práve na tejto nehnuteľnosti bola taktiež studňa (prameň) so slanou vodou. V ústnej tradícii sa zachovala zmienka o tom, že Ján Vorčák starší spoločne s bratom Andrejom uskutočňovali odparovanie (varenie) soli i jednoduché liečebné procedúry.

Ľudové liečiteľstvo

Na účely ľudového liečiteľstva bola využívaná minerálna voda z polhorského prameňa takým spôsobom, že najprv bola voda z prameňa umiestnená do špeciálneho sudu, na dobu aspoň jedného mesiaca, aby v ňom odstála. Takto odstátá minerálna voda sa okrem liečenia používala aj ako príkrm hospodárskych zvierat. Na účely kloktania, inhalácie a obkladov sa takto odstátá minerálna voda vždy používala vo svojom čistom, prirodzenom, a teda neriedenom stave. V prípade kúpeľa už bola takto odstátá minerálna voda riedená so sladkou (pitnou) vodou v pomere tri ku jednej. Kde minerálna, odstátá, neriedená, a hlavne studená, voda bola doplnená trojnásobným množstvom horúcej sladkej vody. Kúpeľ sa uskutočňoval krátko po takomto zmiešaní.

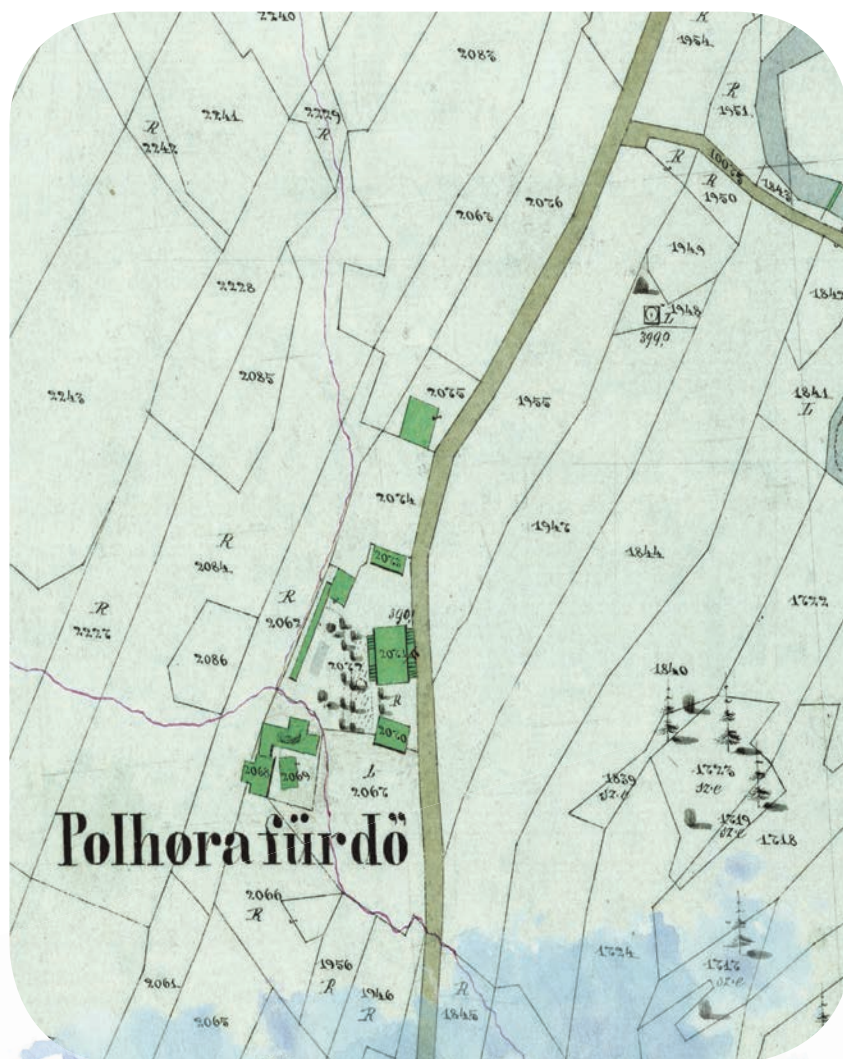
Skladovanie minerálnej vody z prameňa bolo logisticky náročné, za týmto účelom sa používali veľké 200 litrové okované sudy. Ak bolo potrebné použiť takto odstátú minerálnu vodu, tak sa zo suda odčerpali vrchné dve tretiny jeho objemu. Zvyšok z dna suda, bohatý na minerály, bol následne prečerpáný do iného suda, kde bol zmiešaný s ílom a rašelinou. Takýto koncentrát sa nechal dozrievať aspoň jeden rok, následne bol používaný vďaka svojej hustote na obklady.

Až neskôr bola používaná na liečebné procedúry aj odparovaná soľ, ktorá bola odváraná v medených kotloch. Odparená soľ bola ľahšie skladovateľná, i exportovateľná do iných obcí či krajín, než minerálna voda skladovaná vo veľkých sudoch. Na vnútorné užitie bola využívaná výlučne soľ odparená na priamom slnku. Toto odparovanie sa uskutočňovalo v tmavých kamenných nádobách. Takto získaná soľ mala bielu farbu, keďže bola odparovaná z odstätej minerálnej vody.

Založenie kúpeľov

Rodiny Skyčákovcov a Pienčakovcov sa poznali už pred založením kúpeľov, keďže Štefan Skyčák – úradník na lesnej správe v Polhore – bol krstným otcom u detí Jána Pienčaka mladšieho a Márie Tarčákovvej.²¹ Ján Pienčak mladší bol synom richtára Jána Pienčaka, Štefan zas bratom Františka Skyčáka (plátenický kupec).²²

A práve richtár Ján Pienčak a pláteník František Skyčák uzatvárajú zmluvu o založení kúpeľov v roku 1863. Keďže sa táto zmluva nezachovala, jej presný obsah nepoznáme. No, odvoláva sa na ňu druhá zmluva medzi nimi z roku 1864 s odôvodnením, že polhorská slaná voda pomohla „do špiku kostí“ Františkovi Skyčákovi. A preto richtár súhlasil s jeho vstupom do spoločného podniku.

Medzi uzavretím týchto dvoch zmlúv prebehla podstatná udalosť, ktorá mohla mať značný vplyv na rozhodovanie richtára Jána Pienčaka o ďalšom pôsobení v kúpeľoch. V noci z 12. na 13. októbra 1863 bol u richtára Pienčaka veľký požiar, zhoreli mu dva domy i rozsiahle hospodárske budovy s vybavením. Teda prišiel o všetok svoj majetok.²³

Zmluvy z rokov 1864 a 1865 usporiadali vlastnícke pomery medzi Jánom Pienčakom a Františkom Skyčákom tak, že Skyčák sa stáva výlučným vlastníkom kúpeľného pozemku, kúpeľných budov i studní s minerálnou vodou.²⁴

Katastrálna mapa OR74 z 1871, kúpele.

Budovy (zhora): koniareň, hostinec (č.271), ubytovací objekt (č.270 s desiatimi izbami), byt majiteľa (č.272), bahnisko s lesoparkom vo vnútri areálu, odparovňa (dlhý úzky objekt).
Budovy (vľavo dole): dom pre lekára, kúpeľný dom, dve prekryté studne.

Ešte v roku 1864 vykonal lekár a chemik Karol Than, na žiadosť oboch zakladateľov, chemický rozbor vody z kúpeľného prameňa.²⁵ Výsledky jeho analýz boli podkladom pre lekársku konzílium, ktoré v roku 1866 určilo choroby vhodné na liečenie v Polhore a odporučilo liečebné postupy. Išlo hlavne o strumu, skrofulózu, opuchliny, tuberkulózu, vodnatieľku, syfilis, kožné choroby a neurózy. Samotná liečba prebiehala troma spôsobmi: pitnými kúrami pri prameňoch, kúpeľnými procedúrami vo vaniach a prikladaním obkladov a bahna.

**Lučbársko slozenie minerálnej vody na Polhore,
w slawnej stolici orawskiej w Uhrách,
podľa lučbárskeho rozboru pána doktora Karola Than-a,
professora na kr. uhorskej universite v Pešti.**

V jednom funte občianskom nachodí sa 7.680 gránov.

Lučbárske prvky solných kúpeľov na Polhore	Obsahujú:	Pomerná váha:
1. Sol kuchynská (<i>Chlornatrium</i>).	314,877 gr.	Pri 24 stupňoch C. 1,0321.
2. Chlorid vápenitý (<i>Chlorcalcium</i>)	9,122 "	
3. Chlorid horčnatý (<i>Chlormagnesium</i>)	4,379 "	
4. Sóna (<i>Kohlensaures Natron</i>).	2,887 "	
5. Uhlíčan vápenitý či krieda (<i>Kohlensaures Kalk</i>)	2,834 "	Znameníť obsah <i>bromu</i> 0,0683, a <i>jódu</i> (0,022 v tisíc častkách) tejto vody, spolu s takže pozoru ho- dným obsahom <i>lithiumu</i> a uhlíča- nu oxydulu železnatého (<i>Kohlensaures Eisenoxydul</i>) sú príčinou, že táto voda, majúc i jej znameníť obsah soli kuchynskej pred očima, vý- značné miesto zaujíma medzi dosiaľ známymi liečivými vodami druhu tohoto.
6. Chlorid lithnatý (<i>Chlorlithium</i>)	1,155 "	
7. Chlorid draselnatý (<i>Chlorkalium</i>)	1,151 "	
8. Bromid draselnatý (<i>Bromkalium</i>)	0,780 "	
9. Jodid draselnatý (<i>Jodkalium</i>)	0,220 "	
0. Biela magnesia (<i>Kohlensaure Magnesia</i>)	0,180 "	
1. Uhlíčan oxydul železnatý (<i>Kohlensaures Eisenoxydul</i>) a		
2. Stopy buríku (<i>Mangan</i>)	0,177 "	
3. Kremík sódnatý (<i>Kieselsaures Natron</i>)	0,010 "	
4. Ústrojité látky (<i>Organische Substanzen</i>)	1,223 "	
Summa pevných látok	338,995 "	
Prosto vypátraná summa	339,937 "	
Poloprivtelená kyselina uhlíčitá	214 kachlových palcov (0 ^h)	

„Polhorské žriedelné výrobky sú veľmi účinné pre vnútorné použitie
a preto ich s obľubou predpisujem.“

Matthias Dobrovitz, primár syfilitického oddelenia Krajinskej nemocnice
v Bratislave, odporúča minerálnu vodu z Polhory.

Svoje skúsenosti uviedli v brožúre aj Bertalan Stiller, riaditeľ židovskej nemocnice
Budapešť, či Artur Arszai, univerzitný profesor
a primár nemocnice v Budapešti.²⁶

KÚPELE NA POLHORE

v oravskej stolici.

Minerálne žriedla na Polhore, ktoré sa lučbárskou analyzou a početnými lekárskeymi skúsenosťami za výborné uznali, upotrebiť možno pre veľmi bohatý obsah jódu a brómu s tým najvýnosnejším výsledkom; menovite proti kropu, škroflam jako i proti všetkým škrofulóznym nemociam, proti tuberkulóze (na škrofulóznom základe), proti chorobám vrednatým, chronickému rheumatizmu, proti opuchline kĺbov, a zvlášte proti sekundárnej a terciárnej syphilis atď. atď.

Polhorské kúpele ležia v romantickej doline, 2000 stôp nad hladinou morskou, u päty voňavým stromovým porastenej

B a b i a - G o r y.

Dosiahnutie zdravia predošlého

a vyliečenie sa z vyšmenovaných chorôb docieli sa pitím kyslej vody polhorskej a kúpaním; okrem toho veľmi podporuje kyslú vodu v účinku na zdravie predošlé ešte i príjemné a zdravé povetrie,

ktoré človekovi chorlavému veľmi potrebné je.

Okrem mnohých úhladue a nádhorne usrojených izieb, môže sa kúpeľ te. to i s mnohými opravami a okrasami vykazať. Postarano je o dôkladného hostinského; výborná kuchyňa pre izraelitov je tiež zriadená.

Majiteľová najväčšia starosť je všetku možnú pohodlnosť pre hostov pripraviť. O bližšie vysvetlenie nech si nezlážu žiadon usue alebo listovne sa uchádzaj u nižepodpísaného majiteľa polhorských kúpeľov.

Čas otvorenia kúpeľov 15. maj.

Fraňo Szkitsák,
majiteľ polhorských kúpeľov.

(51) 3--2.

Novinový inzerát, Pešťbudínske vedomosti č. 43, 29. 5. 1869

Odparovanie na prelome storočí

Počas fungovania kúpeľov (1863-1914) nebolo opomínané ani odparovanie soli, ktoré dopĺňalo kúpeľnú činnosť. Ján Štefan Vigassy a Ľudovít Fijalkovsky odkupujú v roku 1898 kúpele od dedičov Františka Skyčáka (plateník). Ešte v tom istom roku nechávajú vypracovať novú chemickú analýzu slanej vody u viedenských chemikov W. Kalmanna a M. Gläsera. V roku 1901 robil obdobnú analýzu aj Kráľovský výskumný chemický ústav v Budapešti pod vedením Jozefa Nuriscana a Leo Liebermanna.²⁷ Na základe týchto výskumov sa prehodnotili a doplnili liečebné postupy. Tie stanovili presný pomer pridávanej soli (v gramoch) pri jednotlivých procedúrach. Táto soľ sa získavala práve formou odparovania. Najprv sa odparovalo v medených kotloch, počiatkom 20. storočia začali využívať odparovací pekáč.

Za odparovanie soli bola zodpovedná osoba známa odparovacími postupmi s príslušnou praxou. Na konci 19. storočia bol takou osobou Ján Zboroň (1856-1918), pôvodom z Rabče, ktorý je opisovaný ako „kurič Jano.“²⁸ Ten odparoval soľ až do konca existencie kúpeľov a zároveň svojej smrti. Jeho syn Jozef Zboroň-Metes (nar. 1910) pokračoval v otcových šľapajach. Poznáme ho ako posledného odparovača slanej vody v 70-tych rokoch 20. storočia, kedy polhorské odparovanie soli zaniklo.

Domáca kúra, liečebné postupy

V roku 1909 bola udelená ochranná známka na spôsob odparovania a spracovania soli z polhorského prameňa, vrátane výroby solných pastiliek.²⁹ Tieto pastilky ako aj samotná odparená soľ boli vyvážené do rôznych lekární či iných zariadení nielen v Uhorsku ale i zahraničí. V Budapešti bola polhorská soľ predávaná v lekární u Eggerovcov, no smerovala aj do Nemecka, Veľkej Británie, USA, či Južnej Ameriky.³⁰ Súčasťou obchodného balenia soli bola aj menšia brožúra o domácej liečebnej kúre, ktorú vydali polhorské kúpele. Brožúra odporúčala nasledovné spôsoby použitia soli: 1. kúpanie, 2. obklady, 3. kloktanie, inhalácia, vyplachovanie nosa, 4. klystýr.

Kúpele po roku 1910.

*Budovy (vpravo hore): Vila Račovských (dnes Chata Slaná Voda), detské sanatórium.
Budovy (vľavo zhora): vozovňa, dom správcu s hospodárskou budovou,
odparovňa (s komínom), kúpeľný dom*

kúpanie

Na prípravu liečebného kúpeľa sa používalo pri ľahkej forme ochorenia 7-10g odparenej soli na liter vody a pri ťažkom stave ochorenia (reumatizmus, lupienka, syfilis) zas 15-30g odparenej soli na liter vody. Pri teplote vody 37-40 °C sa odporúčalo kúpanie po dobu maximálne 20-25 minút podľa povahy choroby.

Po kúpeli bol pacientom s pohlavnými chorobami a reumatizmom, ako aj rôznymi zápalovými ochoreniami odporúčaný jedno až dvojhodinový odpočinok v posteli. Súčasne bolo dôležité, aby pacient nespal počas tejto doby určenej na odpočinok. Skrofulotické deti, ktoré neboli chorobou príliš postihnuté, sa mohli pohybovať bez obmedzení a naopak, nemali ležať v posteli.

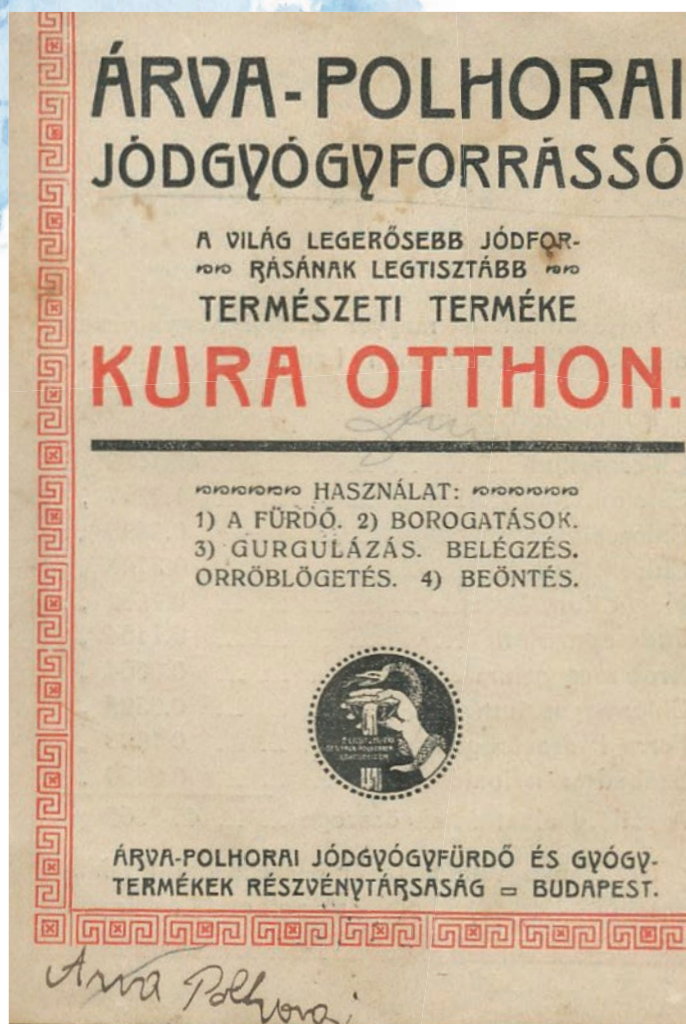
obklady

Procedúra obkladov bola veľmi účinná v dôsledku vysokého obsahu kyseliny boritej. Na obklady sa používal roztok pripravený z 30-50g liečebnej soli na jeden liter teplej vody. V tomto roztoku bol navlhčený obväz (šatka), ktorý sa následne rozprestretý priložil na choré miesto ľudského tela. Tento obklad sa prekryl flanelom alebo nepremokavou tkaninou a upevnil ďalším obväzom. Odporúčalo sa prikladať takéto obklady na noc, aby počas nej pôsobil. Po odňatí obkladu bolo postihnuté miesto jemne opláchnuté daným roztokom.

Lekári v polhorských kúpeľoch odporúčali takéto obklady na liečenie po zápaloch pľúc a pohrudnice, pri chorobách kostí a kĺbov, opuchu miazgových žliaz, hrvoli, kožných ochoreniach, ženských chorobách či hrboľoch vznikajúcich pri dne.

kloktanie

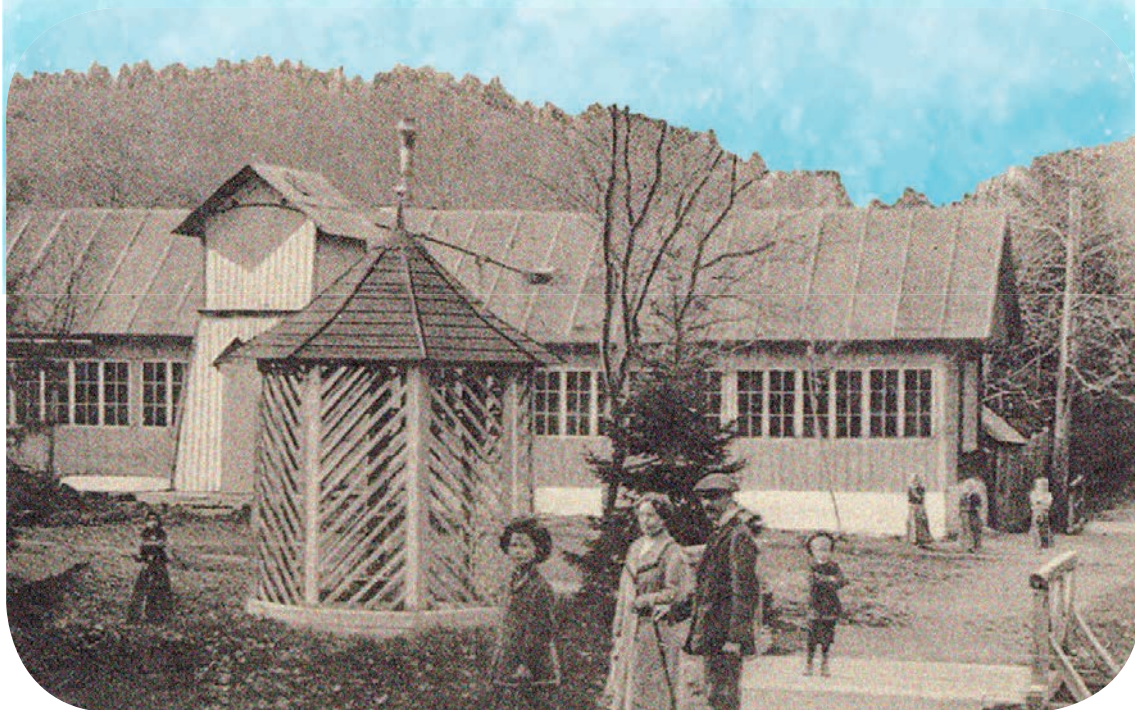
Na kloktanie sa pripravoval roztok z 50g soli na liter vody. A ním sa následne kloktalo po dobu približne troch minút. Odporúčané bolo kloktanie po každom jedle. Tento postup bol lekármi predpisovaný hlavne pri zápaloch hltanu či mandlí.

Príbalová brožúra o domácej liečebnej kúre s použitím polhorskej soli

Na inhalovanie sa používal rovnaký roztok ako pri kloktaní. Inhalovalo sa pomocou špecializovaného inhalačného aparátu. Ak ho nebolo, tak sa inhalovalo (naparovalo) nad nádobou s vodou zohriatou na približne 50°C. Vdychovali sa pary tak, že bola osoba naklonená nad nádobou a hlava aj s nádobou boli zakryté šatkou, aby sa pary koncentrovali v ústach.

Tieto liečebné postupy boli praktikované aj v polhorských kúpeľoch. Svoje odborné posudky k nim vydalo niekoľko významných lekárov, ktorí odoberali polhorskú odparenú soľ a využívali ju pri liečení svojich pacientov.

Kúpeľný dom so žriedlami slanej vody, 1900. Vpredu používané na pitné kúry, vzadu spojené potrubím s kúpeľným domom (slaná voda čerpaná čerpadlom do cisterny, cez potrubie odvádzaná do kúpeľného domu a využívaná na liečebné procedúry).

Zánik kúpeľov

V roku 1905 otvorili oproti kúpeľom novopostavené detské sanatórium, ktoré spravovali obvodný lekár v Tvrdošíne – Žigmund Tandlich a okresný lekár v Námestove – Samuel Steinhardt. Liečila sa v ňom najmä chudokrvnosť, iné krvné ochorenia či anglická choroba.³¹

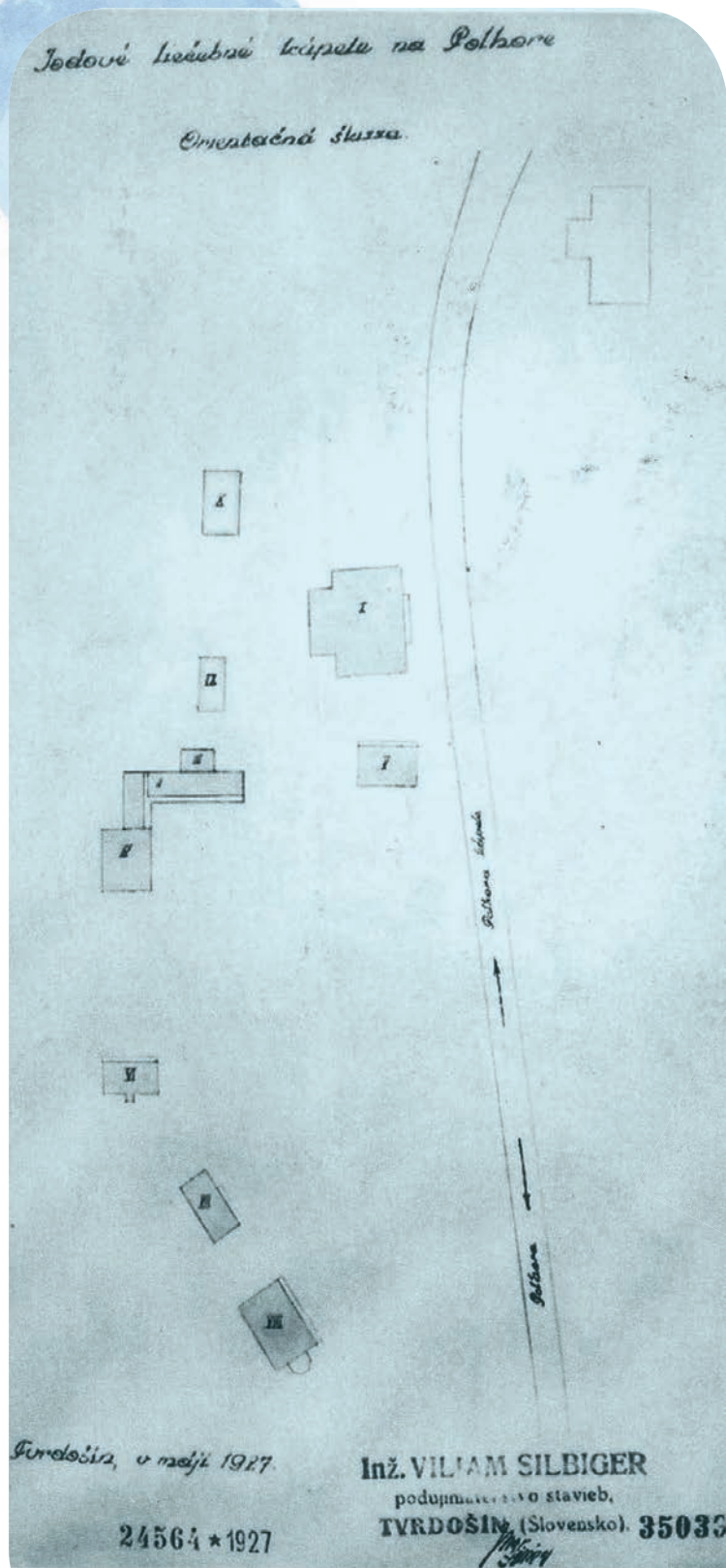
V roku 1914 síce otvorili kúpeľnú sezónu v Polhore, no jej dokončeniu zabránilo vypuknutie prvej svetovej vojny. Týmto okamihom vlastne skončilo kúpeľníctvo v našej obci. Kúpele formálne zanikli ukončením prvej svetovej vojny a stali sa objektom rabovania počas nepokojov, ktoré v našej obci vypukli úvodom novembra 1918 v dôsledku vtrhnutia skupiny osôb z Lipnice pod vedením Bartoša.³²

Počas Veľkej vojny odkupuje kúpele Oravsko-polhorská (jódoVo) kúpeľná a liečebná spoločnosť so sídlom v Budapešti. V jej mene vystupujú obyvatelia židovského pôvodu, tí však po roku 1918 opúšťajú Polhoru. A opustenými kúpeľmi disponuje Ľudová Banka.

Medzivojnové obdobie

Počas 30-tych rokov minulého storočia iniciovali disponenti kúpeľov nové výskumy vody a studní za účelom prípadnej obnovy kúpeľov. Rovnaký cieľ sledovala aj Obvodná cudzinecká komisia založená 12. mája 1934 čoby dôsledok stretnutia starostov susedných obcí, zástupcov miestnej štátnej správy a podnikateľov v obchode i turizme.³³

Počas rokov 1934-1935 bol v areáli bývalých kúpeľov vyvítaný firmou Artesia ťažobný vrt Arta s hĺbkou 52 metrov, voda bola podrobená chemickej analýze.³⁴ Tento vrt doplnil dovtedajšie manuálne vyhlíbené studne. Vrt Arta bol vypažený ocelovými pažnicami a opatrený ručným čerpadlom.³⁵

Kúpele pred zánikom. Budovy (vpravo hore):
 detské sanatórium.
 Budovy (vľavo zhora): dom
 správcu, hostinec, dom vlastníka
 (oba pri ceste), odparovňa
 (s kotolňou), kúpeľný dom s
 vaňami, lekárnou a bytom
 lekára (tvar L), dva ubytovacie
 domy, liečebný dom

Náčrt pôdorysu kúpeľov pred zánikom

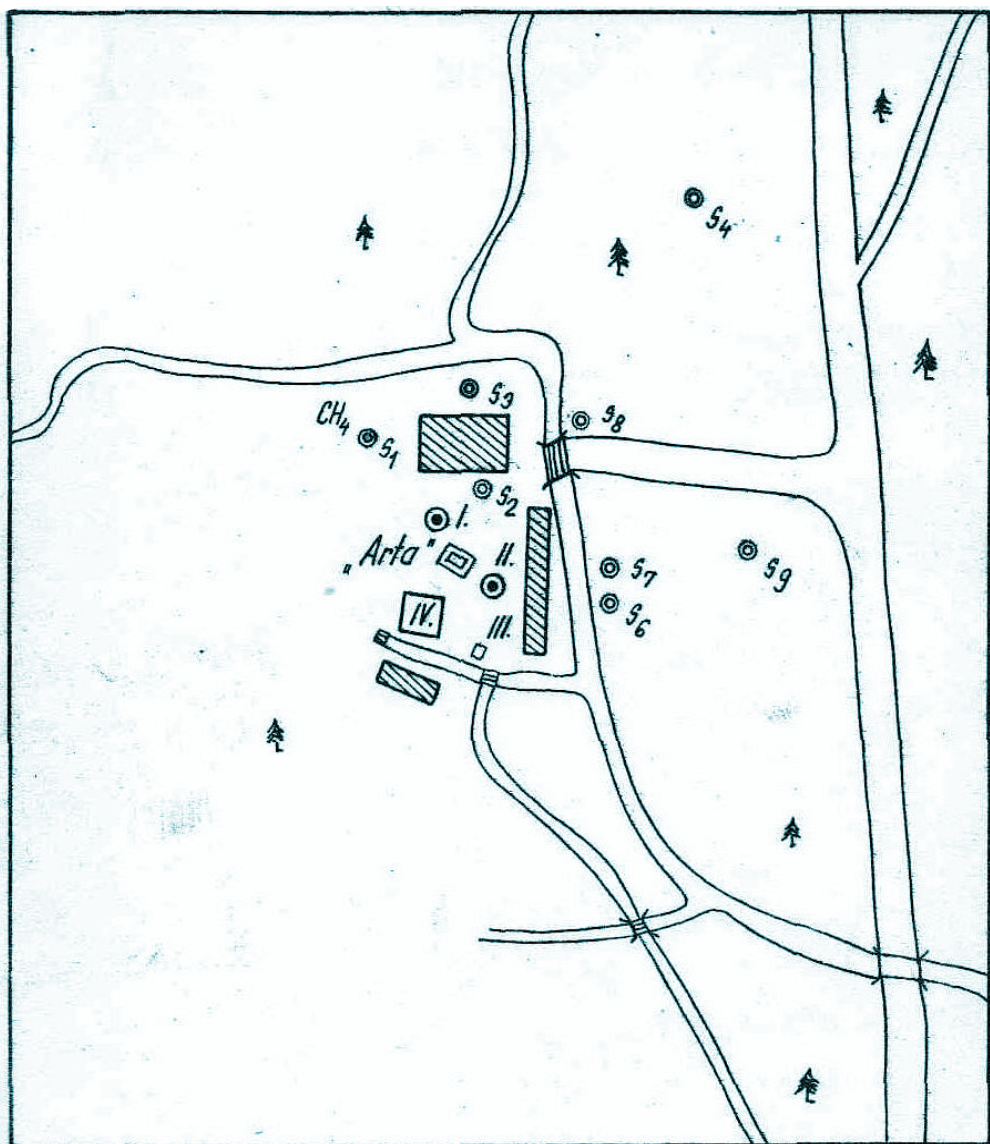
Voda získaná z vrtu Arta sa využívala na odparovanie, okolo roku 1937 bola vybudovaná v areáli aj odparovňa soli. Keďže kúpele nefungovali, čiže nebola potreba ich zásobovania soľou, tak soľ odparená z polhorského prameňa bola určená na distribúciu v rámci ČSR i zahraničia.

U nás odparená soľ bola známa pod obchodnou značkou Polhoranka. Po chemickej úprave v Berlíne bola distribuovaná aj ako Berlínska soľ.

V dôsledku medzinárodných udalostí stratilo ČSR v roku 1938 obe jódové kúpele – Číž pripadol Maďarsku a Darkov nemeckému štátu. Následne vznikol Slovenský štát (1939), ktorý však nedisponoval žiadnymi jódovými kúpeľmi. A tak padla voľba na Oravskú Polhoru, bývalý kúpeľný areál bol cez druhú svetovú vojnu vyvlastnený v prospech štátu. O obnovu kúpeľov sa usilovala Slovenská poisťovňa. V polhorskom kúpeľnom areáli tak boli vykonané geologické i chemické prieskumy, no kúpele sa nepodarilo obnoviť.³⁶

Prehlbovanie studne, 1935

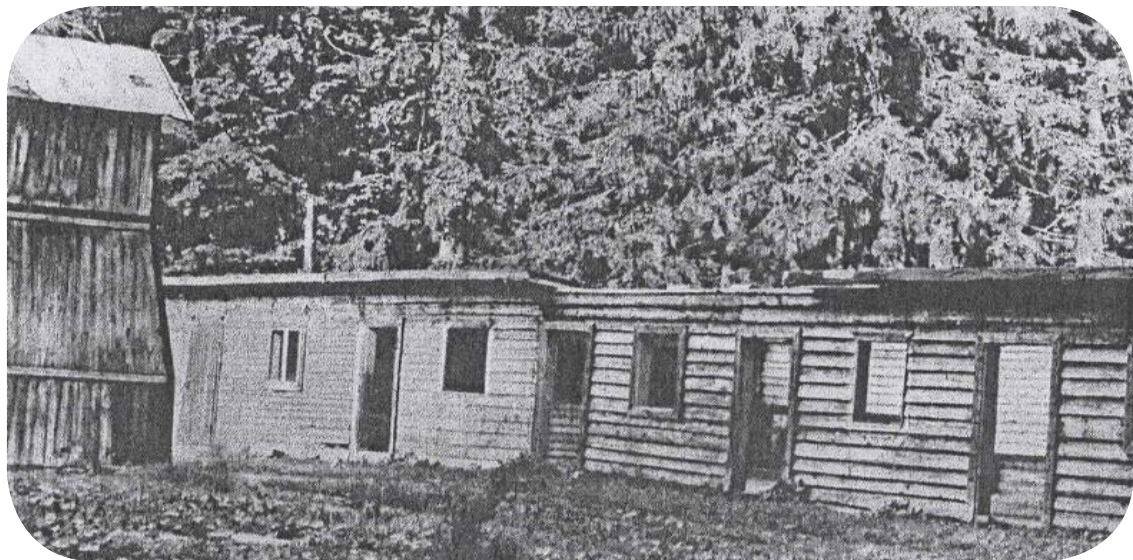
Situace vrtů v Oravské Polhoře se situací vrtu S₁ s výronem methanu.

0 50m

„Arta“ vrtaná studna
 ● I. vrtaná studna
 ● II-IV šachtové studny

● S₁ - S₁₂ vrtané sondy
 CH₄ ● S₁ výron methanu v sondě S₁

Studne a sondy v bývalých kúpeľoch, 1955. Zdroj: O. Hynie

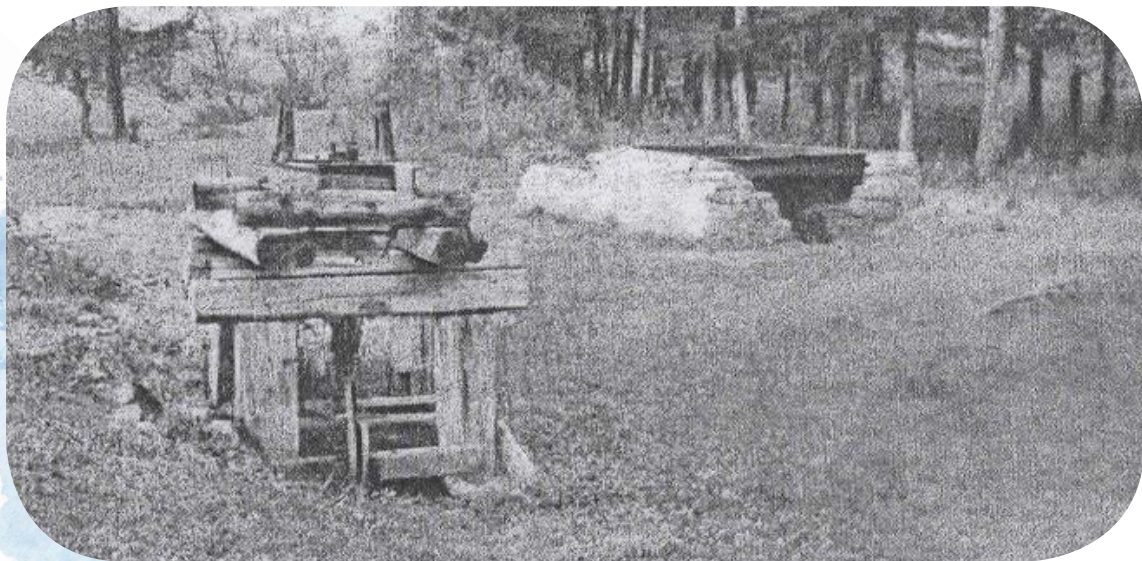
Cisterna nad čerpacím zariadením vrtu Arta (vľavo), kúpeľné kabíny (sklad), 1945

Spôsob odparovania soli po 2.svetovej vojne

Po druhej svetovej vojne bol polhorský žriedelný prameň v správe rôznych štátnych organizácií, v roku 1952 boli dané do správy kúpeľom v Lúčkach.³⁷

Od konca 40-tych rokov u nás odparoval soľ Vendelín Palovčík z Oravskej Polhory a po ňom Janka Biernatová (Bernatka), rodená Jagelková-Miček, pôvodom z Rabče. A posledným odparovačom bol Jozef Zboroň-Metes do 70-tych rokov minulého storočia.

Aj po druhej svetovej vojne pokračovalo vyvážanie odparenej soli, medzi inými aj do kúpeľov Číž, Darkov, Lúčky (vaňové procedúry), tuberkulózneho liečebne vo Vyšných Hágoch, či Reumatologického výskumného ústavu v Prahe.³⁸ V ňom bola polhorská soľ chemicky upravovaná a distribuovaná do karlovarských kúpeľov.

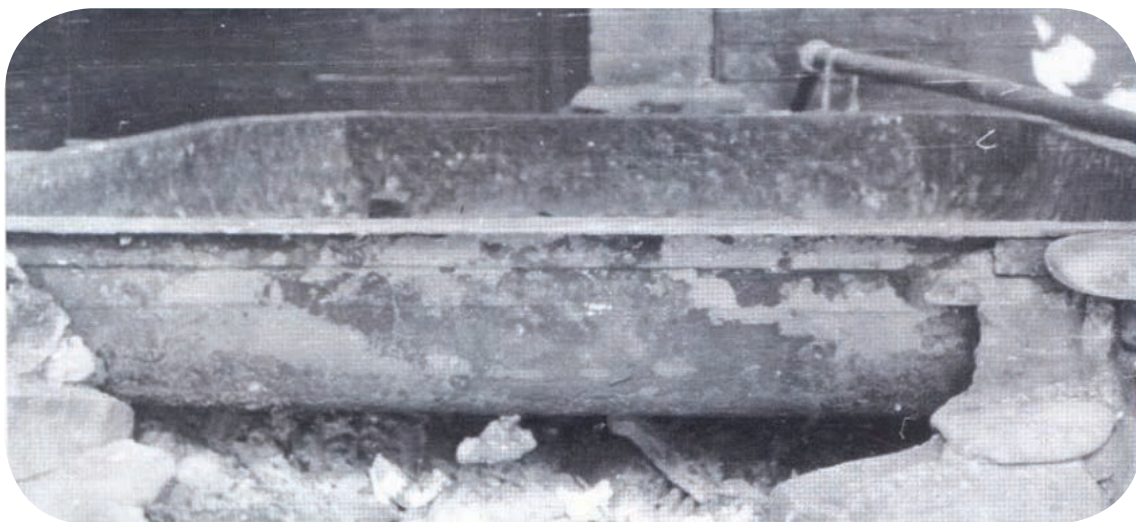
Ťažobné zariadenie vrtu Arta, odparovací pekáč

Postup odparovania

V procese odparovania polhorskej soli dochádzalo k oddeleniu troch vrstiev soli, ktoré sa odlišovali farbou a obsahom minerálov. Na povrchu pri kryštalizácii sa usádzala biela vrstva, v strede vrstva sivej farby a na dne bola hrdzavo-červená (až hnedá) vrstva. Takto bola odparená soľ aj skladovaná a následne exportovaná.

Potom ako sa odčerpala minerálna voda čerpacím zariadením zo studne (vrtu), tak sa dva až tri dni varila na pekáči. Po odkryštalizovaní sa soľ dosušovala pod miernym ohňom, zároveň sa jemne premiešavala špeciálne vyrobenými hrabličkami, aby nedošlo k zmiešaniu troch farebných vrstiev soli. Teda, rovnako ako pri kryštalizácii, tak aj pri dosušovaní pretrvávalo oddelenie soli na tri vrstvy. Z pohľadu obsahu minerálov bola najhodnotnejšia spodná hrdzavo-červená vrstva obsahujúca ťažšie prvky. Keď bola soľ vysušená, teda vznikol výsledný produkt, tak sa odobrali z pekáča jednotlivé vrstvy a uskladnili.

Odparovací pekáč, 70-roky 20.storočia. Zdroj: Ľ. Prikryl

doslov

Táto publikácia sumarizuje jednotlivé etapy dejinného vývoja polhorského minerálneho prameňa. Už v časoch Turzovcov sledujeme záujem na odparovaní soli. Po neúspešných ťažobných pokusoch bola pozornosť opätovne upriamená na odparovanie spojené s liečebným využitím minerálnej vody. Formálnym založením kúpeľov vzrástla spoločenská vážnosť polhorského prameňa, kúpele boli známe v celom Uhorsku i Európe, čo malo za následok nielen hospodárske pozdvihnutie Slanej vody ale aj samotnej obce Polhora.

Po zániku kúpeľov sa už nikdy nepodarilo obnoviť ich niekdajšiu slávu, hoc rôzne pokusy na ich obnovu boli podnikané tak v medzivojnovom období ako aj po druhej svetovej vojne. Realizovalo sa však len odparovanie soli, ktoré definitívne zaniklo v 70-tych rokoch minulého storočia.

Výzvou budúcnosti ostáva nadviazanie na zašlé tradície odparovania soli a v prípade vhodných podmienok aj kúpeľníctva.

Prameň Ľudmila - altánok s pumpou, po roku 1960

Mapa Hornej Oravy
na historickej mape z roku 1550 je lokalita
Polhorského minerálneho prameňa znázornená
výrazným symbolom studne, čo dokazuje jeho
vtedajší význam

CITÁCIE

- 1 Rabčice - monografia. Rabčice : Obec, 2006. s.35-36
- 2 CHMELÍK, M: Thurzovci a Orava. In: Turzovci Zborník z konferencie. Žilinský samosprávny kraj, 2012, s.15
- 3 PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave - Minulosť, prítomnosť a perspektívy (Kráľovský monopol a slané pramene) – rukopis, s.2
- 4 PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave - Minulosť, prítomnosť a perspektívy (Kráľovský monopol a slané pramene) – rukopis, s.3-4
- 5 PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave ..., s.4-5
- 6 PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave ..., s.6
- 7 Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, Digitálny archív Geofondu (ďalej ŠGÚDŠ) – Chmelík F: Geologický výskum Polhoranských kúpeľov na Orave, archívne číslo 3815, rok vydania 1958, s.2
- 8 Drobníčky. In: Slovenské Noviny, 4, 13.5.1852, č.57, s.227
- 9 ŠGÚDŠ – Chmelík F: Geologický výskum Polhoranských kúpeľov na Orave, archívne číslo 3815, s.3
- 10 ŠGÚDŠ – Kľago M: Oravská Polhora - zdroje minerálnej vody, štúdia, archívne číslo 23931, rok vydania 1970, str.4
- 11 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.70
- 12 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.70
- 13 Polhorská liečivá voda v Orave. In: Slovenské Noviny, 2, 12.11.1857, č.135, s.444
- 14 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.71
- 15 Dopisy. Z Polhory. In: Liptovsko-Oravské Noviny, 24.5.1903, s. 3
- 16 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠAB), fond Oravská župa - Vyšetrovanie príčiny ohňa u richtára v Oravskej Polhore, signatúra OŽ II. inv.č.1680, k.739
- 17 HUBA, P: Oravská Polhora – vlastivedná monografia. Martin : Vydavateľstvo ŠPORT a MNV v Oravskej Polhore, 1989, s.30
- 18 ŠAB, matričná kniha krstov, sobášov a úmrtí rímsko-katolíckej farnosti Rabča, dostupná na <http://familysearch.org/>
- 19 ŠAB, matričná kniha krstov, sobášov a úmrtí rímsko-katolíckej farnosti Rabča, dostupná na <http://familysearch.org/>
- 20 Ústredný archív Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR), Pôvodný katastrálny operát – katastrálna mapa obce Oravská Polhora, signatúra OR74 z roku 1871
- 21 ŠAB, matričná kniha krstov, sobášov a úmrtí rímsko-katolíckej farnosti Rabča, dostupná na <http://familysearch.org/>
- 22 Pláteník František Skyčák (1824-1881) mal za zaťa Františka Skyčáka (1870-1953), poslanca Uhorského snemu. V rokoch 1896-1898 spoluvlastnil kúpele práve budúci poslanec František Skyčák (1870-1953)
- 23 ŠAB, fond Oravská župa - Vyšetrovanie príčiny ohňa u richtára v Oravskej Polhore, signatúra OŽ II. inv.č.1680, k.739
- 24 ŠAB - Umluva Ján Pienčák-František Skyčák z 1864, Umluva Ján Pienčák-František Skyčák z 1865
- 25 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.72
- 26 ŠAB, pracovisko Archív DK, fond Okresné národné výbory 1945-1990 – ONV v Dolnom Kubíne: Kúpele Or.Polhora
- 27 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.79
- 28 ZAWILINSKI, R.: Moje rozpomienky na Hviezdoslava. In: Hviezdoslav v kritike a spomienkach - Sborník, Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s 333
- 29 HUBA, P: Oravská Polhora – vlastivedná monografia. Martin : Vydavateľstvo ŠPORT a MNV v Oravskej Polhore, 1989, s.50
- 30 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.80
- 31 PRIKRYL, Ľ: Niekďajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.79

- 32 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, M.: Vznik Česko-Slovenska na severnom Spiši a hornej Orave I. In: Život, roč.60, 2018, č.10, s.12-15
- 33 Rabčice - monografia. Rabčice : Obec, 2006. s.109
- 34 Rozbor vykonal o.i. Štátny zdravotný ústav v Prahe, chemik a znalec František Nosek
- 35 ŠGÚDŠ – Chmelík F: Geologický výskum Polhoranských kúpeľov na Orave, archívne číslo 3815, rok vydania 1958, s.8-9
- 36 PALKO, A: Jódobromové kúpele v Polhore, In: Slovák, 20.8.1940, s.9
- 37 PRIKRYL, Ľ: Niekdajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.83
- 38 PRIKRYL, Ľ: Niekdajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990, s.84

ZOZNAM LITERATÚRY A PRAMEŇOV

Knihy

HUBA, P: Oravská Polhora – vlastivedná monografia. Martin : Vydavateľstvo ŠPORT a MNV v Oravskej Polhore, 1989

PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave - Minulosť, prítomnosť a perspektívy (Kráľovský monopol a slané pramene) – rukopis

Rabčice - monografia. Rabčice : Obec, 2006. ISBN 80-969558-6-1.

ZAWILINSKI, R.: Moje rozpomienky na Hviezdoslava. In: Hviezdoslav v kritike a spomienkach - Sborník, Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954

Časopisy

Dopisy. Z Polhory. In: Liptovsko-Oravské Noviny, 24.5.1903

Drobničky. In: Slovenské Noviny, 4, 13.5.1852, č.57

Polhorská liečivá voda v Oravě. In: Slovenské Noviny, 2, 12.11.1857, č.135

CHMELÍK, M: Thurzovci a Orava. In: Turzovci Zborník z konferencie. Žilinský samosprávny kraj, 2012

CUBÍNEK, J.: Z histórie jódobromových kúpeľov v Oravskej Polhore. Ľudové čítanie, 2, Martin 1956.

MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, M.: Vznik Česko-Slovenska na severnom Spiši a hornej Orave I. In: Život, roč.60, 2018, č.10, s.12-15

PALKO, A: Jódobromové kúpele v Polhore, In: Slovák, 20.8.1940

PRIKRYL, Ľ: Niekdajšie kúpele Slaná Voda na Orave. In: Balneologický spravodajca – Balneological bulletin 1990. Bratislava, Piešťany 1990

Archívne dokumenty

Štátny geologický ústav Dionýza Štúra, Digitálny archív Geofondu (ďalej ŠGÚDŠ) – Chmelík F: Geologický výskum Polhoranských kúpeľov na Orave, archívne číslo 3815, rok vydania 1958

ŠGÚDŠ – Kľago M: Oravská Polhora - zdroje minerálnej vody, štúdiá, archívne číslo 23931, rok vydania 1970

ŠGÚDŠ – Ústav pro naftový výzkum Brno: čiastková správa Polhora k správe Vyhodnocení výskytu živíc v magurském flyši, Miroslav Plyčka, 1958

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠAB), fond Oravská župa - Vyšetrovanie príčiny ohňa u richtára v Oravskej Polhore, signatúra OŽ II. inv.č.1680, k.739

ŠAB, matričná kniha krstov, sobášov a úmrtí rímsko-katolíckej farnosti Rabča, dostupná na <http://familysearch.org/>

ŠAB, pracovisko Archív DK, fond Okresné národné výbory 1945-1990 – ONV v Dolnom Kubíne: Kúpele Or.Polhora

Okresný úrad Námestovo, katastrálny odbor – PKV č.414 k.ú. Oravská Polhora

Ústredný archív Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR), Pôvodný katastrálny operát – katastrálna mapa obce Oravská Polhora, signatúra OR74 z roku 1871

PRIKRYL, Ľ: Kúpele Slaná Voda na Orave - Minulosť, prítomnosť a perspektívy – rukopis

Sol' nad zlato

**minerálny prameň jódo-brómovej slanej vody
v Oravskej Polhore: solivar, kúpele, odparovanie soli**

Autorský kolektív:

Bc. Tomáš Vorčák
Anton Kutliak

Vydala:

Obec Oravská Polhora

Grafické spracovanie:

Mgr.art. Daniela Kubíková

Fotografie:

Oravské Múzeum Etnografie Námestovo - Martin Rusnák

Prvé vydanie

Obec
Oravská Polhora

Obec
Kašava